

KOVÁCS SÁNDOR

LÁZÁR ISTVÁN

1. Életrajzi adatai¹

Torockón született 1742. szeptember 3-án jobbágysorsú szülőktől. Apja Lázár Mihály, anyja Pozsgai Anna. Egyháztörténetíróink Lázár nevét a "Nagyajtai" előnévvel használják, nemesi címerén is a Nagyajtai előnév olvasható. Valószínűnek tartom, hogy apja vagy nagyapja Nagyajtáról ment át Torockóra, és ott megtelepedve jobbágy lett. A Nagyajtai előnév használata előtt származásának helyét - Torockót - írta neve elé. 1800 után következetesen, a nemesi címerén is szereplő "Nagyajtai" előnevet használja.

Iskoláit a torockói partikulában kezdte meg, s jó előmenetelének köszönhetően, földesura lehetővé tette továbbtanulását. Így 1757. szeptember 12-én beiratkozott a kolozsvári Unitárius Kollégiumba és szintaxista lett. Egy évvel később, május 2-án átment a következő classisra, a poesisre. 1759. május 12-én beírta nevét a sekundások katalógusába.² Egy évig szekundáns volt, 1760. március 25-től a rethorika classist látogatta. 1761. szeptember 12-én tógás diákként frequentálni kezdett. Október 10-én novicius³ lett és október 17-én beírhatta nevét a "Seniori matriculába" (sorszám: 296): "Stephanus Lázár de Torockó inscribatur numero Dominorum Togatorum Anna 1761 17.8-bris." 1762. május 22-én a novitiátusból felszabadult⁴.

Kiváló tehetségének tudható be, hogy 1767. május 2-től rábízták a rethorok tanítását, az év decemberétől pedig a könyvtárra való felügyeletet is.⁵ 1768. június 23-án földesura, Toroczka Gábor, a jobbágyság alól felszabadította. Lázár 1768 november 8-án kibúcsúzott és a marosvásárhelyi Királyi Táblára ment Türy László mellé jogot tanulni.⁶ 1771. május 28-án meghalt Pálfi Benjámín és június 15-én Lázárt, helyébe akadémítának választották.⁷

2. Külföldi tanulmányútja

Nagy György diáktársával együtt peregrináltak, hogy a tanulmányúthoz szükséges összeget előteremtsék.⁸

1771. október 19-én indultak útnak⁹ és november 1-én érkeztek Bécsbe. Agh István püspököt november 12-én keltezett levelükben értesítették szerencsés és "veszedelem nélkül való" megérkezésükről¹⁰. Bécsből 1773-ban Hollandia felé vették útjukat. 1773. május 11-én kelt levelében Lázár István értesíti a püspököt, hogy "Hollandiában s Helvetiában téjendő experiantiaira félesztendeig tartó szabadságot" nyert¹¹. 1773. szeptember 11-én Amsterdamba érkezett, ahol tíz hónapot töltött, majd átment a leideni egyetemre és 1774. június 23-án beírta nevét az "Alba Studiosorum Academiárumba": "1774. június 23 - Lazar Stephanus Hungarus Transylvanus. 21. P.Gratis Leidenben rendkívüli módon kapta

meg filozófiai doktori fokozatát. (...)” 1774. december 20-án már mint a kolozsvári unitárius kollégium kinevezett filozófia professzora kérte a leideni szenátust, hogy szűkös anyagi viszonyaira való tekintettel ingyen kaphassa meg filozófiai doktori fokozatát. Kérését elfogadták, azzal a feltétellel, hogy adjon be egy disszertációt. A szenátus iratai szerint azonban rossz egészségi állapota miatt ezt nem adta be, s közben eljött az Erdélybe való hazatérése ideje. Így 1775. június 19-én azt kérte, engedélyezzék, hogy csak néhány tézisből promováljon. Ezt a kérést is elfogadták, s így június 30-án elnyerte a "L.A.M. et Philos Dr. fokozatot Centuria positionum philosophicarum ex variis universae philosophiae capitibus delectarum" című disszertációjával.¹²

E dolgozat megírásának körülményeiről, az Agh Istvánhoz 1775. április 18-án címzett leveléből értesülünk. "Szörnyű nyavalyái" akadályozták disszertációja elkészítésében, ennek ellenére sikerült a doktori fokozatot megszereznie. 1775. július 23-án Kölnből értesíti a püspököt és Bágyoni Váro Mózés patrónusát a nagy eseményről.¹³ A püspökhöz címzett leveléből idézem: "Írtam volt ugyanis T. Püspök Uramnak, hogy Februáriusnak közepe táján lebetegedtem volt (...) Juniusnak második hetében ismét úgy megkörnyékeztek vala a fájdalmak, hogy csak superalhattám, ugyan tsak 18 Junij kezdettem jobban lenni, s az nap Jó Barátimnak s nevezetes Professorom Allmand javasolásból determináltam magam, hogy tsak theseseket irjak és defendállyak melyeket ex universa Philosophia nr.100 öszve szedtem, és kinyomtatván defendáltam is, Istennek hála nem reméllett applausussal; a nyomtatás Dedicatioval s praefatioval edgyütt három árkosra excrescalt, nyomtattattam vala 300. exemplárokat; mégis kevés volt; mert a Defensio után is sokan kértek s kérettenek theseseket tőlem, s kinek annak előtte nem adtam volt; ugy hogy öt exemplarokon kívül mind el-kellett osztogatnom. Én a Confessionkat is Pünköst tsonka hetiben ujra ki-nyomtattattam scilicet exemplaria 200 ezek is, 50 excepsis, mind el-osztogattam. Ezeket hagytam volt még oly gondolkozással, hogy Helvétiaiban vigyem, de én már oda nem mehetek; mind a gyenge egészség s mind a költségtelenség miatt, mellyet valójában sajnállok tudván más Jó Uraim relatiojuktól a Helvétiai állapotot (...)".¹⁴

Doktori értekezésének teljes címe: Tentamen philosophicum inaugurale centuriam positionum ex variis universae philosophiae capitibus delectarum, exhibens, praeside Diderico van de Kemp (4-r. 161). Lugduni Batavorum 1775, Apud Pvan der Eyk et D. Vygh.¹⁵

Kölnből, július 24-én indult útnak, azzal a céllal, hogy könyveinek Bécsig való szállítását elintézzze. 1755. október 13-án Bécsből írja Agh István püspöknek: "Oka ezen rövid írásomnak innen hamarabb lehető indulásomra való tzélozásom; jelentem ugyanis ez által Tiszteletes Püspök Uramnak, hogy könyveim ez előtt ötöd nappal ugymint hétfőn ide Bétsbe megérkezének, mellyeknek nehézsége 9 mása és egy néhány font, az itten való meg-másálás szerént."

Bécsből november 7-én Debrecen felé vette útját, s 29-én már innen ír Püspökének: "Kötelességem lesz vala még Bétsből tudositani T. Püspök Uramat onnan már még 7-a labentis Mensis 9-bris volt el-indulásom felől;

de iszonyu sok bajaim eztet velem mind eddig halaszthatták, mostan egyszersmind ide lett megérkezésemről, mely vala tegnap előtt 11 órakor, és a holnapi napon innen léjendő el-indulásomról is Tiszteletes Püspök Uramat tudósítani kívántam. Magok Tiszteletes Püspök Uramék is az üdőről képzelhetik; mely terhes, keserves, költséges és veszedelmes légyen mostani utazásom, s terhes ut okozta ezt is, hogy itten szekerest a ki Kolozsvárig vinne, tellyességgel nem találhaték, tsak Zilahig fogadtam edgyet 21. Magyar Forintokon, onnan léjendő indulásom megint függeni fog az ottan található alkalmatosságtól, én pedig azon lézsek s vagyok, hogy mentől hamarébb Kolozsvárra megérkezzem (...)"

A három évet és három hónapot felölelő külföldi tanulmányút végezetével 1775. december 13-án, Lázár István hatalmas könyvgyűjteményével megérkezett Kolozsvárra.

3. Tanári és igazgatói működése; családalapítás

A hazatért akadémitát 1776. január 23-án a nemrég meghalt Abrudbányai Nagy Mihály helyébe a Főconsistorium Vice Generális Notáriusának és Consistorinak választotta meg¹⁶, ugyanakkor rábízták a filozófia és fizika tanítását. Fizetését 100 mfr. és 80 véka búzában állapították meg.¹⁷

1776-ban feleségül vette Joó Sámuel özvegyét, Nagy Erzsébetet¹⁸; házasságukból két gyermek született. Lázár Samu¹⁹ és Lázár Anna²⁰.

1776. december 20-án a professzorok, lelkészek, felügyelő gondnokok és patrónusok jelenlétében beköszöntött professzori állásába.²¹ 1778 júniusában a szentábrahámi zsinaton pappá szentelték.

1784-ig mint tanár működött. 1784. június 19-24-i nyárádszentlászlói zsinaton Agh István püspök öreg korára való tekintettel a rektorságról lemondott s helyébe Lázár Istvánt választották meg.²²

1784-től 1789-ig, 14 éves át töltötte be az igazgatói tiszteletet, emellett matematikát és fizikát tanított. Lázár Istvánról, mint tanárról két nyilatkozatot ismerünk. Egyik a Kőváryé, aki azt mondta, hogy jeles tanár volt. A másik Pákei későbbi tanártársáé, aki a külföldön tanuló Körmöczinek azt írta, hogy siessen haza s vegye már át a fizika és számtan tanítását, mert a fizikában új elmélet járja. Eszerint Lázár a tudomány haladásával nem tartott lépést, a fizika tanításánál a kísérletekre nem helyezett kellő hangsúlyt. Tanári működésében gyenge állapota is akadályoztatta, egészen fiatal korától "szörnyű nyavalyákkal", gyakori fejfájással küzdött. Tanári és rectori pályafutása 1798-ban ért véget, ettől kezdve csak püspöki teendőit látta el.

4. Püspöki szolgálata

Az unitárius egyház 18. püspökét, Lázár Istvánt személyében 1786. június 21-én választották meg a nagyajtai zsinaton.²³ Uzoni Fosztó István megjegyzéséből tudjuk, hogy eladdig az unitárius egyházban az volt a szokás, hogy a főjegyzőt választották meg püspöknek. A nagyajtai zsinaton P. Horváth Ferenc főgondnok javaslatára egyhangúlag Lázár Istvánra szavaztak.

Püspöki működésének történelmi hátterét II. József, II. Lipót és Ferenc császárok uralkodása adja. Lázár István püspökségével új korszak kezdődött egyházunk életében. Bár személye ellen sok kifogást emeltek, nagy püspökeink közé sorolhatjuk. Jellemének megrajzolóival valós vagy koholt vádak alapján ítélték meg. Benczédi Gergelyt idézem:²⁴ "Lázár István püspöknek - hallomás szerint - sok mindenféle érdemet tulajdonítanak, nagy püspöknek szokás mondani. Megengedem, hogy sok érdemet szerzett kis dolgokban, de nem úgy és annyit, mit és milyent szeretnek neki tulajdonítani. Például a kolozsvári templom építése nem az ő érdeme, miről az ekklezsia protocolumából bárki meggyőződhetik; éppen úgy a Collégium építése sem.

A maga saját érdekében sokkal tevékenyebb volt; a nemesség megnyeréséért sokat futott-fáradott, a nagyoknak hizelgett. Miután a reprezentativum consistoriumot felállították, 1779-től ennek ő lett első jegyzője 1786-ig - de soha talán hanyagabb, lelkiismeretlenebb jegyzőnk nem volt.

A verespataki bányákból a kolozsvári Kollégium könyvtárának küldött hires viasszas könyveket, mint rector s így a theka felügyelője, sohasem vezette be a lajstromba vagy leltárba, hanem magánál tartotta s fia Samu eladta.

A Serveto Mihály »Restitutio Christianismi« című hires könyvet, melyet Szentiványi Márkos Dániel Angliából hozott volt, gr. Teleki Sámuelnek, a vásárhelyi könyvtár alapítójának ajándékozta, hogy neki a nemesiséget vagy nemes levelet kieszközölje.

Az ekklezsiák ügyeivel, mint püspök nem sokat törődhetett, mert 1789-ben tartott püspöki vizsgálat alkalmával igen sok ekklezsiából magával hozta az Ekklezsia Protocolumát s 10-12 évig se küldte vissza, mely idő alatt az esperesi vizitáció sem irhatta be a számadásokat, miért hogy zavarba jöttek az ekklezsiák ügyei, számadásai. Több ekklezsia protocoluma elveszett Lázár István halálával. Éppen így tett az 1803-ban tartott püspöki vizitáció alkalmával is." (Mindezeket leírja Szász Mózes pap az 1811-ki egyetemes Collectázás alkalmából, ezt az érdekes munkát lásd a Szász Mózes halálával beadott levelek között.²⁵)

Körmöczi és Molnár nem állhatta, sőt azt lehet mondani gyűlölte és üldözte féltve tőlük népszerűségét, mivel mindkettő tevékeny, buzgó s így a jobbak által nagy elismerésben részesülő tanár volt. Körmöczi ellen, mint vádló is fellépett, hogy nem unitárius tanokat hirdet.²⁶

A püspököt a legtalálóbban Szász Mózes jellemezte temetési oratóriumában²⁷: "(...) Tökéletes előljáróvá lett pedig, ha két gyengeségek nem találtnak fel benne, melyek közül az egyik a' puskapor természetű indulatosság, mely a' legkisebb bosszantó szóra is fellobban, s az indulatoknak oly sűrű homályával vétetik körül, hogy lehetetlen néki tisztán látni és ítélni. A'ki nem tud magán, sohasem fog az jól uralkodni másokon. Második a bosszú-állás után esdeklő harag tartás, mert hogy lehet az erőtlenség embereknek igazságos bírója az, a'ki előtt egy hibás lépést minden érdemi törekvéssel sem lehet többé jóvá tenni."

E két jellemzés sok igazságot tartalmaz, szélsőséges álláspontra azonban Lázár István püspöki szolgálatának megítélésekor nem helyezkedhetünk. A hosszú és félelmes hallgatás után, az élet, a céltudatos megmozdulás jelei a régi egyházi sérelmeink orvoslása, a temérdek építkezés Lázár püspökségével veszi kezdetét. Egyházi sérelmeink orvoslásának érdekében két alkalommal volt Bécsben. Először 1792-ben, másodsor 1800-ban "egyházi ügyek intézésének ürügye alatt, valószínűleg akkor szerezte meg a nemességet - nem egészen kifogástalan módon."²⁸

A nemesi cím sok kellemetlenséget, gyanúsítást hozott magával. Egyháztörténetünk Lázár második bécsi útját összekapcsolni látszik Serveto: Christianismi Restitutiojának eltűnésével. Maga Benczédi Gergely azt állítja, hogy a Restitutio ára a nemesség volt. Gál Kelemen is erre enged következtetni. A kérdést némileg Spielmann József - Sebestyén Mihály - Deé Nagy Anna tanulmánya látszik megoldani.²⁹ Tényként fogadhatjuk el, hogy a Restitutio már az Agh István püspökségének idejében Teleki birtokába került. Hogy Lázárnak szerepe lett volna ennek eladásában vagy ajándékozásában, nem lehet egyöntetűen bizonyítani.

Ha a Restitutio eltűnésével kapcsolatosan "felmenthetjük" püspökünket, a P. Horváth Ferenc főgondnokkal való ellentétét semmiképpen sem kendőzhetjük el. Az ellentét elvi alapja - a világiak részvétele és szerepe az egyház kormányzásában. P. Horváth Ferenc a vezetést a világiak kezében látta biztosítottak. Ezt az álláspontot alátámasztotta az ellenreformációval szemben folytatandó egyházvédelemmel, melyet a világiak képesek hatékonyan folytatni. Ezzel szemben Lázár István az egyháziak vezető szerepét akarta biztosítani és fenntartani. Hogy ez az ellentét nem vezetett szakadáshoz, a homoródalmási (1793. július 9)³⁰ és a székelykáli (1796. július 2)³¹ zsinat érdeme.

A homoródalmási zsinat levelet küldött a főgondnoknak, melyben az általa és a marosvásárhelyi Consistorium által küldött javaslatra válaszolnak, többek között ezt írván: "(...)a Méltóságos és Tekintetes Uraktól feladott systemara nézve könnyen történhetnék, hogy az által nem csak a' Külső Rend a' Belsőtl, hanem még a szivek is megosztassanak, s ennél fogva közösségünk romlását okozható visszavonások származzanak. (...) mostani Consistorialis Gyűlésünk maga kebelében megjelent Fő Tisztelendő Superintendens Kedves Atyánkfiát szóval kérte, ugy szint ezen Levele által Atyafiságos szeretettel kéri Méltóságos Fő Curator kedves Atyánkfiat is arra, hogy magokat mind a Kolozsvárt álló és mostanában Isten kegyelmességéből a' Nemesi Rendben lévő külső Atyánkfiái közül is tagjaira nézve nagy részben számosított Repraesentativum s' mind a Marosvásárhelyt a' körülállásokhoz képest egyben gyűjtendő Consistoriumokra, s mind pedig egyéb Közönségünket illető dolgokra nézve is magukat a' fenn említett Sz. Ábrahámon volt synati közönséges gyűlés alkalmatosságával tartatott Fő Consistorium által meghatározott. Planumhoz szorososan tartani ne terheltebbének. Egyszersmind pedig hasonló Atyafiságos szeretettel intézzük kérésünket a' Méltóságos és Tekintetes Urakhoz is egyen-egyen, mint az Urban szerető Atyánkfiához, az iránt, hogy velünk együtt kitsin közösségünk'hasznára's boldoggitására

ugy törekedni ne terheltessenek, hogy mind a külső's mind a' belső Rende s azokban mindnyájunknak is szívünk és lelkünk közjóra tökéletesen egyesíttessék (...)"

A Horváth Ferencsel való ellentét második oka a Suki László alapítványához kapcsolódik. Suki, végrendeletében, vagyonát az egyházra hagyta s világosan meghatározta annak felhasználási módját. Lázár semmibe véve a meghagyásokat, önkényesen rendelkezett a vagyonnal s püspöki fizetését rendezte az alapítványból. Horváth ezt nem nézhette szó nélkül, jogos felháborodása fokozta az ellentétet. Végül az ötödik tanszék felállításának körülményei áthidalhatatlanná tették a püspök és főgondnok közötti szakadékat.

Lázár István püspöki szolgálatának nagy érdeme az, hogy végiglátogatta egyházközségeinket. Az akkor létező nyolc egyházközből hét körben végzett püspöki vizitációt. Az 1788-1789-es években a Torda-Aranyos; Fehérvármegye; Háromszék; Udvarhely - valamint a székelykeresztúri egyházköriben. 1803-ban a Küküllő és Maros körben végzett püspöki vizitációt és ezekről kimerítő jegyzőkönyvet vettetett fel. A kolozsvári Unitárius Püspökség könyvtárában három kéziratos jegyzőkönyv - mintegy 1121 lap terjedelemben - tanúskodik Lázár vizitációiról. Egyháztörténetünkben a türelmi rendeletet követő időszakban ez az első pontos anyagi és szellemi felmérése egyházközségeinknek. A jegyzőkönyvek nem csak egyháztörténeti, hanem hely- és nyelvtörténeti szempontból is páratlan értéket képeznek. Erdély unitárius falvainak 18-19. századi világába nyerünk betekintést. A kimerítő anyag megérdemelné a részletes feldolgozást.

A püspöki vizitáció jól megszabott rend szerint történt. Néhány mondat erejéig módszerét ismertetem. A vizitáció minden esetben istentisztelettel kezdődött. A kölcsönös köszöntések és a Főkormányzék rendeleteinek felolvasása és ismertetése után "cenzurálták" az egyházközség elöljáróit és dicséretben vagy szigorú megrovásban részesültek az arra érdemesek. Miközben a vizitáció az egyházközség gondnokával és lelkészével az egyházközség épületeit vizsgálta, addig az egyházközség tagjai megválasztották vagy szükség szerint kiegészítették a keblitanácsot. A megválasztottak a püspök jelenlétében letették az esküt. A belső és külső ingatlanok számbavétele után a vizitáció megtette javaslatait, észrevételeit s búcsút vett az egyházközségtől.

Az 1788-1789. évi püspöki vizitáció alkalmával Lázár István és kísérete öt egyházköriben 59 egyházközséget látogatott meg. Az 1803. évben két egyházköriben 14 anya és két leányegyházközségben volt püspöki vizitáció. A nagyarányú építkezések és javítások 1786-1811 között egyházköriben - a vizitációs jegyzőkönyvek anyagát véve alapul - a következő módon oszlottak meg: Aranyos-Tordakör 7 egyházközség (a továbbiakban ekg); Felsőfehér egyházkör 3 ekg; Háromszék egyházkör 2 ekg; Udvarhely egyházkör 6 ekg; Székelykeresztúr egyházkör 4 ekg; Küküllő egyházkör 0; Maros egyházkör 1 ekg.

Az egyházközségek lélekszámát a jegyzőkönyvek nem tüntetik fel minden esetben, ezért összlélekszámot nem adhatunk.

5. Irodalmi munkássága

Lázárt püspöki szolgálata megakadályozta abban, hogy teljes szellemi erejét az írásnak szentelje. Írásai közül doktori értekezése lát nyomdafestéket, címe: Tentamen philosophicum ... Kéziratban maradt munkái közül említésre méltó a szakirodalom által is nyilvántartott prédikációs kötete. A kötet Simén Domokos tulajdonából került a kollégium könyvtárába. Jelenleg a Román Akadémia kolozsvári fiókjának unitárius részlegén az Ms.U.944 jelzet alatt keresendő.

A marosvásárhelyi Teleki Téka, a székelykeresztúri unitárius gimnázium kéziratárának átvétele után birtokába jutott néhány Lázár-féle beszédnek, többnyire temetési szertartások alkalmával hangzottak el. Sándor István: Régi jeles halotti és más alkalmi beszédek gyűjteménye, Jánosfalva 1861. című kéziratos kötetben Lázár István neve alatt az alábbi beszédek találhatóak (könyvtári jelzet Ms.0471). Temetési beszéd Almási Ádám felett 1793. augusztus 24. 397-422; Gejza József felett 425-446; Gyulai László felett 1777. 447-474; Ugyanitt olvasható: Désfalván 1780. június 18-án a zsinat alkalmával elmondott beszéde 81-104; A kolozsvári unitárius templom alapkövének letételekor mondott beszéd 1792. július 10. 105-114; 1793-ban a Homoródalmáson mondott templomavatási beszéd a 125-140 l. olvasható.

Lázár István 1811. október 7-én délelőtt 11 órakor halt meg. Temetésére október 9-én került sor. Az unitárius egyház 18. püspökét a kolozsvári unitárius templom kriptájába helyezték örök nyugalomra.³² A gyászistentiszteleti meghívók november 10-re szóltak. A szertartáson Füzi János: A bölts ember ... című beszédét Szász Mózes: Az előljáróban megkívántató ... beszéde követte. (A beszédek nyomtatásban is megjelentek. Könyvtári jelzetük U.74209, lelőhelyük, Akadémiai Könyvtár - Kolozsvár).

Lázár István püspöki szolgálata egyházunk anyagi megerősödését eredményezte. A Türelmi Rendeletet követően 41 templomot és 9 iskolát építettek egyházközségeink. A 25 évre terjedő főpásztori szolgálat egyháztörténetünkben kitörölhetetlen nyomot hagyott. Lázár nagysága elvitathatatlan, sajnos jellembeli fogyatékosága foltot ejt személyiségén. Az önzés, hatalomféltés, bosszúvágy meggátolták abban, hogy minden esetben pártatlanul dönthessen. Szolgáljon mentségére a jól ismert mondás: "Errare humanum est".

Jegyzetek

¹ Az adatok összeállításakor felhasználtam: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, Budapest 1893. VII.k. 906 l.; Aranyosrákosi Székely Sándor: *Az unitária vallás története Erdélyben*, Kolozsvár 1839. 172 l.; dr.Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitártus Kollégium története (1568-1900)*, Kolozsvár 1935. II.k.446 l.; Benczédi Gergely: *Kolozsvári tanárok* (kézirat)

² *Matricula secundanorum* III.11 l.

- 3 Fasciculus Rerum Scholasticorum (a továbbiakban Fasc.R.S.) V.219-220 l.
- 4 Uo. V.233 l.
- 5 Uo. V.414 l.
- 6 Uo. V.5 l.
- 7 Protocollum Generalis Consistorii Anno 1737-1777 334 l.
- 8 Uo.390, 391, 412, 420 l.
- 9 Uo.390 l.Vö. Gál Kelemen:i.m.
- 10 Egyháztörténeti adatok in: KerMagv, 1913 XLVIII évf.109 l.
- 11 Uo.175 l.
- 12 G.Henk van Graaf: *A németalföldi akadémia és az erdélyi protestánsizmus a XVIII. században 1690-1795*, Kolozsvár, 1979 209-210 l.
- 13 Ifj.Biás István: *Unitárius egyháztörténeti adatok 1619-1866*, Marosvásárhely, 1910.
- 14 A levél eredetije az Unitárius Egyházi Levéltárban
- 15 Vö.Szinnyei i.m.; Petrik Géza: *Magyarország Bibliográphiája 1721-1860*, Budapest, 1890; *Philosophiai pályamunkák* - kiadja: A magyar tudós társaság Buda 1835 l.k.66 l. A fennmaradt példányok egyike az OSZK-ban keresendő; a kolozsvári Unitárius Kollégium Könyvtárában (jelenleg a Román Akadémia kolozsvári könyvtára) nem akadtam rá.
A disszertáció felépítése a következő:
Theses Logicae et Metaphysicae I-XXXV. Theses Philosophicae XXXVI-XLVI. Theses Mathematicae XLVII-LX. Theses Physicae LXI-XC. Theses et Philosophia practica XCI-C.
- 16 Protocollum ... 1737-1777 420 l.
- 17 Uo.421 l.
- 18 Nagy Erzsébet 1741-ben született. 18 éves korában férjhez ment Joó Sámuelhez. A házasságból három gyermek született, mindhárom csecsemőkorban halt meg. 1768 januárjában Nagy Erzsébet özvegyen maradt. Nyolc és fél évi özvegysége után, 1776 júliusában másodszor is férjhez ment Lázár Istvánhoz. Meghalt 1807 októberében. Prédikált felelőte Füzi János, október 20-án. A kolozsvári unitárius templom kriptájába helyezték örök nyugalomra.
- 19 Szül. 1777-ben, meghalt 1831 decemberében, lásd. Fasc.R.S. X.773 l. A kolozsvári unitárius templom kriptájába helyezték örök nyugalomra.
- 20 Szül. 1781-ben; 1799-ben férjhez ment Bölönbe Dónáth Mihály földbirtokoshoz.
- 21 Fasc.R.S. VI.130 l.
- 22 Uo. VI.319.320. Vö. Protocollum ... 1783-1795 37 l.
- 23 Protocollum ... 1783-1795 93-94 l. Vö.Csifó Salamon: *Az unitárius egyház megújítása Lázár István püspöksége alatt* in: KerMagv 1910. XLV.144.200 l.
- 24 Benczédi Gergely:i.m.
- 25 Az Unitárius Egyházi Levéltárban nem akadtam nyomára
- 26 Vö. dr.Gál K.: *Körmöczy János püspök a vallástalanság vádjára* alatt, in:KerMagv 1928. LXIII.201 l.

²⁷ Szász Mózes: *Az előljáróban megkívántató belső tulajdonságok és külső ábrázat-vonások*. Egy volt előljárónak ... Lázár István úrnak az Erdélyi Unitaria Ecclesiák superintendensének földi végső megtiszteltetésére leírta Szász Mózes Kolozsvár 1812.

²⁸ Gál K.: i.m.447 l. Vö. Uo.403 l.

²⁹ Spielmann József - Sebestyén Mihály - Deé Nagy Anna: *Miquel Servetus műve és Erdély* in: Korunk 1981. 7-8.sz. 799 l. Vö.Robert Wallace: *Antitrinitaria Biography*, London 1850. I.k. 453-461 l.

³⁰ *Protocollum ... 1783-1796* 288-290 l.

³¹ *Protocollum ... 1796-1803* 34 l.

³² Szabó Dezső: *A kolozsvári unitárius templom kriptája* in: *Ker-Magv* 1984. XC.24 l.

Dr.REND ARANKA

SZERZETT IMMUNHIÁNY SZINDRÓMA

Az AIDS (acquired immune deficiency syndrome; SIDA = syndrome immune deficiency acquired = szerzett immunhiány szindróma) a 20. század végének egyik legfontosabb problémája, mivel egészségügyi, gazdasági, társadalmi, etikai, jogi, humanitárius stb. vonatkozásai széles körben ismertek, de további következményei szinte beláthatatlanok. A fertőzés és megbetegedés az emberi élet legaktívabb éveiben történik, így a bekövetkező munkaképesség elvesztése, a hosszas ápolási költségek, majd a beteg halála komoly következményekkel jár mind az egyén és családja, mind az egyes országok gazdaságára nézve. A betegség következtében növekedni fognak az egészségügyi szolgáltatásokkal szembeni igények, csökken az érintett családok jövedelme, növekedik a szociális függőségbe kerülők száma és mindez rövid időn belül az illető társadalom nagyfokú elszegényedését eredményezi. Sajnos a harmadik világ számos országában bekövetkezett ilyen irányú változások bizonyítják, hogy nem csupán elméleti fejtegetésekről van szó.

A betegség felismerésének szomorú 15. évfordulóját "ünnepeljük" rövidesen, amennyiben 1981-ben figyeltek fel arra a jelenségre, hogy az Egyesült Államok néhány nagyvárosában (New-York, Los Angeles, San Francisco) fiatal homoszexuális férfiak nagy gyakorisággal betegedtek meg egy bizonyos kórokozó (*Pneumocystis carinii*) által okozott tüdőgyulladásban, valamint egy rendkívül gyors lefolyású megbetegedésben, Kaposi szarkómában.

Az orvosi vizsgálatok kiderítették, hogy mindeniküknél a szervezet betegségek ellen védekező, úgynevezett immunrendszere súlyosan károsodott az egyik fehérvérsejt sérülése következtében. Azután azt is megállapították, hogy emiatt számtalan más fertőzés alakulhat ki halálos